

Ervin Budiselić, Dalibor Kraljik

»Liturgija« slobodnih crkava?

»Liturgy« of Free Churches

Sažetak: Članak se bavi pitanjem odnosa forme i sadržaja u kontekstu crkvenog bogoslužja razmatrajući i uspoređujući bogoslužja i način štovanja slobodnih crkava u odnosu na liturgijske crkve. Posebni naglasak je na kritičkom promišljanju o »liturgiji« slobodnih crkava, detektiranju eventualnih pogrešnih praksi i pružanju mogućih rješenja za njihovo korigiranje u svijetlu Novoga zavjeta. Također, »liturgija« slobodnih crkava uspoređuje se s crkvama čvrstoga liturgijskoga obrasca i nastoji se komparativnim pregledom dvaju različitih bogoslužnih tradicija ustvrditi što liturgijske crkve u bogoslužnom smislu mogu ponuditi neliturgijskim, odnosno, slobodnim crkvama. Tako se u prvome dijelu članka predstavljaju i kompariraju ishodište i osnovne karakteristike bogoslužja slobodnih crkava, odnosno, bogoslužja liturgijskih crkava, dok se pak u drugom dijelu članka daje pregled međusobnog (ne)shvaćanja slobodnih i liturgijskih crkava, odnosno, iznose se argumenti za kritiku liturgijskih bogoslužja te argumenti za kritiku bogoslužja slobodnih crkava. U trećem, i zaključnom dijelu, članka poseban je fokus na problematiku bogoslužja slobodnih crkava pri čemu se nude moguća rješenja kako potencijalno korigirati ono što je problematično u bogoslužjima slobodnih crkava na temelju Novog zavjeta i nekih naglasaka koji su prisutni u liturgijskim crkvama, a koji su također u skladu s Novim zavjetom.

Ključne riječi: liturgija, slobodne crkve, liturgijske crkve, bogoslužje, bogoštovlje

Abstract: This article deals with the relationship between form and content in the context of a church service by observing and comparing church services and forms of worship in free churches in comparison to liturgical churches. Special emphasis has been put on the reflection about the »liturgy« among free churches, on the detection of possible wrong practices and on offering solutions in light of the New Testament. Furthermore, the »liturgy« among free churches is compared to churches with a strict liturgical structure, aiming to conclude what liturgical churches can offer to non-liturgical or free churches in terms of worship through a comparative overview of the two worship traditions. In the first part of the article, the sources and basic characteristics of worship in both free churches and in liturgical churches are presented and compared. In the second part of the article, an overview is given of the mutual misconceptions between the free and liturgical churches. Arguments for the criticism of liturgical worship services as well as free church worship services are presented. In the third and concluding part of the article, special focus is put on the existent issues in free church worship services, while offering viable solutions on how to potentially correct problematic areas of worship services in free churches based on the New Testament and on certain aspects present in liturgical churches that are also in harmony with the New Testament.

Keywords: *liturgy, free churches, liturgical churches, worship service, worship*

Uvod

Odnos forme i sadržaja jedno je od najvažnijih pitanja u kontekstu crkvenog bogoslužja, jer pred nas postavlja pitanje u kojoj *formi* okupljena crkvena zajednica treba ili mora izraziti svoje zajedničko štovanje Boga. Također, postavlja se pitanje koji *sadržaj* treba ispunjavati bogoštovnu formu. Nažalost, kršćanstvo ni na ovome području nije ostalo pošteđeno podjela, jer, grubom podjelom, s jedne strane imamo liturgijske crkve, a s druge strane neliturgijske, u koje spadaju i slobodne crkve¹ koje, barem deklarativno, nemaju formu liturgije. Dati odgovor na pitanje »tko je više u pravu, a tko manje« jest uistinu teško, a vjerojatno i nepotrebno, no, iako slobodne crkve svoja bogoslužja ne nazivaju liturgijama, već bogoslužjima ili bogoštovljima (dakle, semantika je različita), one uistinu imaju ustrojenu *formu* koja svojim obrascima nalikuje na svojevrсну liturgiju ili liturgijski način bogoslužja. Stoga nije sporno to je li liturgija pogrešna ili ne, već kakva »liturgija« nam treba u crkvenim bogoslužjima.

Teza je ovog članka da na formiranje bogoslužja u slobodnim crkvama često više utječe kultura okruženja, a ne toliko Sveto Pismo, ona su počesto čovjekocentrična (bilo da jedna osoba dominira bogoslužjem ili da učesnici bogoslužja procjenjuju bogoslužje na temelju svojih subjektivnih osjećaja), također, takva bogoslužja često zanemaruju zajedničku dimenziju bogoštovlja te naginju njezinoj individualnoj dimenziji. Da bi se ova situacija poboljšala, slobodne bi crkve u svoja bogoslužja možda mogle preuzeti neka načela i naglaske koji su prisutni u bogoslužjima liturgijskih crkava. To ne znači da se predlaže uvođenje liturgijskog obrasca u njihova bogoslužja, već samo da se usvoje neke dobre strane liturgijskih bogoslužja o kojima će više biti rečeno u daljnjem tekstu.

1 Kada govorimo o »slobodnim crkvama« onda ujedno smatramo da se te crkve mogu nazvati »crkva-
ma reformacijske baštine,« jer smatramo te pojmove uvelike istoznačnima. Shodno tome, ti pojmo-
vi obuhvaćaju sljedeće crkve i denominacije: baptiste, Ujedinjene Kristove Crkve (United Church
of Christ), Kristove učenike (Disciples of Christ), Kristove Crkve (Churches of Christ), Crkvu Božju
(Churches of God), kvekere, menonite, Crkvu braće, metodiste, pentekostalce i ostale nezavisne
crkve. (Snyder i McFarlane 2005, 3–4)

U skladu s time, u prvom dijelu članka dat ćemo kratki opis bogoslužja slobodnih crkava – njihove karakteristike i naglaske. Nakon toga, isto ćemo učiniti i s bogoslužjem liturgijskih crkava. To će nam poslužiti da definiramo sličnosti i razlike koje karakteriziraju ova dva modela bogoslužja. U drugom dijelu članka dat ćemo pregled međusobnog (ne)shvaćanja slobodnih i liturgijskih crkava, odnosno, predstaviti ćemo argumente za kritiku liturgijskih bogoslužja te argumente za kritiku bogoslužja slobodnih crkava. U trećem dijelu ćemo predstaviti neke možebitno problematične elemente bogoslužja slobodnih crkava te ujedno ponuditi moguća rješenja kako potencijalno korigirati ono što je problematično u bogoslužjima slobodnih crkava na temelju Novog zavjeta i nekih naglasaka koji su prisutni u liturgijskim crkvama, a koji su također u skladu s Novim zavjetom.

Budući da autori ovoga članka pripadaju crkava reformacijske baštine, naše su pretpostavke uvelike oblikovane tim svjetonazorom. No, to ne znači da zagovaramo potpunu ispravnost bogoslužja slobodnih crkava, niti da u potpunosti odbacujemo liturgijski oblik bogoslužja kao pogrešan. Naprotiv, smatramo da se istinitost i ispravnost bogoslužja nalazi negdje između ovih dviju krajnosti. Odatle i govor o »liturgiji slobodnih crkava«.

1 Forma – sadržaj – rezultati: dva pristupa

Govoreći o bogoslužju, kao što je već istaknuto u uvodu, potrebno je razmotriti pitanje *forme* i *sadržaja* kao i *rezultata* koji iz njih proizlaze. S tom namjerom, u ovom prvom dijelu članka želimo prikazati osnovne postavke bogoslužja slobodnih crkava i liturgijskih crkava te pokazati kakvo mišljenje ponekad jedna strana ima o drugoj. Ta mišljenja mogu biti opravdana ili ne, ali to sada za našu raspravu nije toliko važno. Važno je pokazati potrebu da opća Crkva Isusa Krista bude po ovom pitanju uistinu »katolička« u svojoj naravi i pokaže manje isključivosti (*a priori* odbacivanja), a više uključivosti i voljnosti primiti i naučiti nešto od »onih drugih«. U ovome slučaju, želimo primarno pokazati kako slobodne crkve mogu nešto primiti od liturgijskih crkava.

1.1 Ishodište i karakteristike bogoslužja slobodnih crkava

Za nastanak bogoslužja današnjih slobodnih crkava kao i oblikovanje njihovih formi i sadržaja zaslužne su mnoge struje unutar kršćanstva te možemo reći da današnja bogoslužja u većoj ili manjoj mjeri odražavaju utjecaje: a) protestantskih crkava,² b) protestantskih crkava proizašlih iz radikalnog krila reformacije te c) tradicije slobodnih crkava gdje se karakteristike određene grupe (svjesno ili nesvjesno) prenose u drugu grupu slobodnih crkava.

Ernest A. Payne ističe kao bogoslužja slobodnih crkava imaju svoje ishodište u nekoliko različitih točaka. Prije svega, današnje slobodne crkve u velikoj mjeri slijede obrazac kojeg je Luther postavio, a koji se sastoji od toga da se: a) bogoslužja održavaju na domaćem jeziku, b) propovijed je postavljena u središte i time je propovijedaonica zadobila veću važnost nego oltar, c) navještaj Evanđelja se shvaća kao sredstvo pouke i d) Gospodnja Večera slavi se svaki tjedan pod obje prilike. No, Luther nije smatrao da je Euharistija čin ponavljanja Kristove žrtve, nego da tim činom vjernik prinosi sebe kao žrtvu Bogu i potpuno mu se predaje u vjeri, štovanju i zahvalnosti. Lutherova ljubav prema glazbi učinila je da u bogoslužju bude dan naglasak i na glazbu, posebice himne (Jambrek 2007, 70), a to je ujedno dalo poticaj za nastanak i razvoj himni u crkvenom bogoslužju. (Payne 1965, 51–52)

Jean Calvin zaslužan je za pojednostavljivanje bogoslužja i odsutnost čvrstog liturgijskog obrasca i zahvaljujući njemu i Lutheru propovijedanje Riječi postalo je središtem protestantskog bogoslužja. Calvin se protivio liturgiji jer je smatrao da je odviše pasivna i neučinkovita u promjeni ljudskih života te je poticao aktivnije sudjelovanje vjernika u bogoslužju kroz pjesmu i molitvu (koja mora biti spontana). Iako Calvin nije toliko bio sklon glazbi u bogoslužju kao Luther jer ju je smatrao »opasno svjetovnom« (Payne 1965, 52), glazba je za njega imala simboličnu vrijednost u pomaганju vjernicima da svoje umove usredotoče na Krista (Jambrek 2007, 70).

2 Ovdje podrazumijevamo Evangeličku (luteransku) Crkvu i Reformiranu (kalvinsku) Crkvu.

Govoreći o utjecaju radikalnog krila Reformacije na bogoslužje slobodnih crkava James F. White ističe da, povijesno gledajući, bogoslužje slobodnih crkava ima svoje ishodište u nekoliko tradicija: europskim anabaptistima, engleskim puritancima i američkim »frontier« denominacijama, a svaka od njih je naglašavala biblicizam i autonomiju lokalnih zajednica. Crkve anabaptističke tradicije imale su neke zajedničke naglaske kao što su: protivljenje krštenju djece, koncept čiste crkve koja se sastoji od predanih vjernika, otpor ustaljenom liturgijskom bogoslužju državnih crkava i često memorijalno shvaćanje Gospodnje Večere. I dok su neki anabaptisti imali liturgiju, većina se priklanjala nepisanim i neformalnim bogoslužjima. Engleski puritanci krajem 16. st. i početkom 17. st. nastojali su uspostaviti svoje bogoslužje na temelju svojeg shvaćanja Božje Riječi gdje su prekinuli s bogoštovnim praksama koje nemaju jasno uporište u Bibliji. Što se tiče američkog kontinenta, tamo se pojavilo nekoliko denominacija. Primjerice, Kristovi učenici (*the disciples of Christ*) inzistirali su na tome da slijede samo Pismo u svojim bogoslužjima te su u skladu s time odbacili bilo kakve vjeroispovijesti i krštenje djece, ali su svaki tjedan održavali Gospodnju Večeru koju su najčešće vodili laici. Što se tiče reformirane i metodističke crkvene tradicije u Americi, njihova bogoslužja počela su poprimati sve više karakteristike bogoslužja slobodnih crkava, a pokreti probuđenja utjecali su na te tradicije tako što su bogoslužja poprimila sljedeće osnovne karakteristike: glazba i molitva – evangelizacijsko propovijedanje – okupljanje obraćenika. (White 2008, 799)

Iako možemo govoriti o utjecaju protestantizma i radikalnog krila Reformacije na bogoslužje slobodnih crkava, potrebno je i istaknuti pojedine grupacije unutar tradicije slobodnih crkava koje su svojim naglascima i praksom utjecale na ostale slobodne crkve. Tako Ralph P. Martin smatra da je puritanska tradicija imala značajnu ulogu u oblikovanju bogoslužja slobodnih crkava u posljednja tri stoljeća te navodi S. F. Winwardov opis bogoštovnih karakteristika puritanaca:

a) Jedini kriterij je bila pisana Riječ Božja, koja se gotovo isključivo nalazi u Novom zavjetu. Stari zavjet je smatran kao da pripada židovskom narodu [...] samo oni bogoslužni predmeti koji su bili specifično spomenuti u Novom zavjetu mogu imati autoritet. Glazbeni instrumenti, primjerice, koji se eksplicitno ne navode u Novom zavjetu, smatrani su da odvlače od »čistoga štovanja« [...]

b) Propovijed je učinjena vrhuncem i kulminacijom službe. To je neminovno vodilo do obezvrijeđivanja drugih oblika bogoslužja, primjerice Euharistije. Čak i oni dijelovi službe koji nisu bili striktno »propovijedanje« ili izlaganje, učinjeni su alatima poučavanja. Molitve s propovjedaonice bile su poglavito didaktičke u sadržaju i tonu, a čitanja iz Pisma bila su prošarana propovjednikovim homiletičkim komentarima na tekst. Sudjelovanje zajednice svedeno je na minimum, posebice na službu himni ili pjevanja psalama. c) Sloboda Duha viđena je u oblikovanju bogoslužja iz srca i naglasak na osobnoj religiji [...] Samo oslanjanje na unaprijed određeni red službe smatrano je gašenjem Svetoga Duha koji vodi Božji narod licem u lice u susretanju božanskih zbilja. d) [...] dok je svećenstvo svih vjernika njegovano kao teološko uvjerenje i koncept crkve kao »okupljene zajednice« prevladavao u teoriji, razvio se protestantski klerikalizam u kojemu je onaj koji u tom trenutku obavlja službu zauzimao središnju i određujuću ulogu kao vođa i glavni izvođač na službi. Propovijedanje je jednoga čovjeka na podignutoj propovjedaonici zauzelo ponosno mjesto i takvo je uređenje svelo sudionike u bogoslužju na razinu inertnog tijela pasivnih slušatelja. (Martin 1994, 6–7)

Dajući povijesni pregled bogoslužja slobodnih crkava, Franklin M. Segler i Randall Bradley ističu karakteristike, posebnosti i naglaske određenih skupina unutar tradicije slobodnih crkava. Tako ističu kako je među baptistima bilo prisutno pitanje treba li cijela zajednica sudjelovati u pjevanju pjesama ili se pjevanje treba ograničiti samo na jednu osobu, bilo je upitno treba li se pjevati samo pjesme čiji tekstovi dolaze direktno iz Pisma ili se mogu pjevati i ostale pjesme posvećene Bogu, a baptisti su bili prvi među engleskim protestantima koji su imali posebnu kolekciju himni koje su koristili prilikom Gospodnje Večere (Segler i Bradley 2006, 39–40). Pijetizam sa svojim naglaskom na obraćenje koje je usmjereno na osobno subjektivno iskustvo utječe na bogoslužju crkve proizvodeći pjesme koje o Bogu govore na osoban i intiman način. Za razliku od pijetista, Moravska braća su u svojim himnama naglašavala Kristove patnje, koristili su instrumente u pjevanju te su prakticirali snažno i uzbudljivo pjevanje. Moravska braća su u ovome dijelu utjecali i na braću Wesley koji su od njih poprimili spoznaju o snazi glazbe u kršćanskom bogoslužju. Pokreti probuđenja (Prvo i Drugo veliko probuđenje) iznjedrili su bogoslužja gdje je glavni

naglasak bio na duhovnom probuđenju vjere. U tu svrhu, počelo se s praksom pozivanja ljudi naprijed, ispred propovjedaonice, pred okupljenu zajednicu, na predanje svojega života Bogu (tzv. »altar call«).

Značajnu ulogu u oblikovanju bogoslužja slobodnih crkava u Americi imaju još i tradicija svetosti, pentekostalci i karizmatici. Tradicija svetosti iz koje izviru Slobodni metodisti, Crkva nazarena i Wesleyanska Crkva naglašavali su intenzivno religijsko iskustvo u bogoštovlju, a spontanost, klicanje i ostali emocionalni izričaji karakterizirali su njihova bogoslužja. Što se tiče pentekostalaca, njihova bogoslužja su također bila karakterizirana slobodom, spontanošću i emocionalnim izričajima, u muziciranju su se koristili glazbenim instrumentima kulture okruženja, a govor, molitva i pjevanje u Duhu karakteristika su njihovih bogoslužja. I u konačnici, karizmatско je bogoslužje u posljednjih pola stoljeća također utjecalo na bogoslužja ostalih crkvenih zajednica, tako da su na bogoslužjima prisutni različiti slobodni oblici slavljenja, glazba popularnoga zvuka, upotreba suvremenih tehnologija, emocije koje prožimaju cjelokupno bogoslužje i sl. (38–47)

1.2 Ishodište i karakteristike bogoslužja liturgijskih crkava

Zvonko Pažin početak liturgije kao kršćanskog bogoslužja povezuje s Isusovom službom ispunjenja starozavjetnih žrtava koji otkriva pravi smisao žrtava, a to je »vršenje volje Božje što je on i ostvario u vazmenom otajstvu svoje muke smrti i uskrsnuća i što se ostvaruje i ponazočuje u otajstvima Crkve, ponajpače u Euharistiji« (2007a, 2). Iako ne postoje iscrpni dokumenti o tome kako je izgledalo bogoslužje rane Crkve, Pažin smatra da je bogoslužna praksa rane Crkve uvelike odražavala praksu bogoslužja sinagoge koje se sastojalo od uvodne molitve *Šem'a*, čitanja Tore i proroka, midraša ili tumačenja pročitanoг teksta, pjevanja psalama kao odgovor na Božju Riječ i završnog blagoslova iz Br 6,22-26. Pažin nastavlja kako u Novome zavjetu nema točnog opisa euharistijskog slavlja, ali na temelju Dj 20,7-12 zaključuje kako se bogoslužje rane Crkve sastojalo od govorenja (živa riječ umjesto čitanja) i euharistijskog slavlja u kontekstu zajedničkog blagovanja. 1 Tim 2,1-8 nam donosi neke elemente molitve koji su bili prisutni u sklopu Euharistije, a iz knjige Otkrivenja, posebice 4,8-11. Pažin ustvrđuje kako se u viđenjima koja Ivan opisuje »između ostalog može nazrijeti nešto od kršćanske liturgije Ivanova vremena: himni

su uzeti iz ondašnjeg bogoslužja, a nebeska viđenja zapravo odražavaju strukturu ondašnjeg bogoslužja» (5). Određeni dijelovi Novoga zavjeta sadrže himne za koje se smatra da su u stvari bile himne koje su se koristile na bogoslužjima (npr. Kol 1,15-20) i kroz njih imamo određeni uvid u sadržaj apostolske liturgije (6).

I konačno, Pažin ističe židovske i helenističke elemente u bogoslužju pa tako židovskim elementima Pažin smatra službi Riječi prema već navedenoj strukturi, kršćanske euharistijske molitve u čijem korijenu stoji židovska molitva hvale, židovskog je podrijetla i molitva vjernika (prema molitvi Osamnaest blagoslova), sedmica, te kalendarski Uskrs i Pedeseticu. Tu još spada molitva časova i doksologija, trostruki izraz »Svet«, poklici »amen«, »aleluja«, »hosana«, i »s duhom tvojim« te polaganje ruku i mazanje uljem (6). Što se pak helenističkih elemenata tiče: »Molitveni su obrasci podvrgnuti zakonima antičkog govornišva. Iz grčkog su jezika izrazi: liturgija, euharistija, doksologija, anamneza, epikleza, agape, misterij. Tu je i litanij-ski oblik molitve, te poklik Kyrie eleison. Konačno, još u 3. st. u rimskoj je liturgiji u uporabi bio grčki jezik.« (7)

Timothy C. J. Quill ističe kako unatoč tome što Biblija izričito ne propisuje ceremoniju liturgije, tijekom svih je ovih stoljeća ona ipak ostala vjernim izričajem čiste doktrine i vjere koju je Krist otkrio kroz svoje proroke i apostole. U skladu s time, tradicionalne ceremonije prisutne u liturgiji nude razumijevanje bogoštovlja koje seže sve do Staroga i Novoga zavjeta. U odgovoru na pitanje propisuje li Biblija točni obred i ceremoniju koje današnja Crkva treba koristiti, Quill smatra da je točan odgovor i da i ne. Da u smislu da je ritual ili tekst jest propisan, liturgija se koncentrira na čitanje Božje Riječi i propovijedanje, a bogoslužje također uključuje pjevanje i moljenje nadahnutih psalama. Krist je također Crkvi naložio Gospodnju Večeru i Sveto Krštenje i stoga su i to ceremonije. S druge strane, Biblija ne propisuje današnjoj Crkvi točan red bogoslužja, crkvene godine, naputke za izradu crkvenog ruha ili kako graditi crkve. No pregled starozavjetnih ceremonijalnih bogoslužnih obrazaca detaljno propisanih od Gospodina, prema Quillu otkriva principe bogoslužja koji ostaju prikladni za današnju Crkvu. Jer, starozavjetno bogoslužje uključivalo je ceremonijalne elemente poput oltara, svijeća, tamjana, liturgijskog kalendara, ruha, gesti, klanjanja. (Quill 2009, 32)

Što se tiče samog korištenja izraza »liturgija« u Bibliji, ono ima dosta široko značenje i koristi se u različitim kontekstima, a Ruth A. Meyers nam daje dobar uvid korištenja ovog izraza.³ Prema njoj, kada je hebrejsko Pismo bilo prevedeno na grčki, »liturgija« se gotovo isključivo koristila za kultno štovanje Boga izvedeno od svećenika i levita u hramu. U drevnom mediteranskom svijetu liturgija se prinosila za dobrobit drugoga, a činiti liturgiju značilo je služiti. Novozavjetna uporaba riječi *leitourgia* (i srodnih riječi) također je na tom tragu. Pa tako će Pavao prikupljanje novca za crkvu u Jeruzalemu (Rim 15,27; 2 Kor 9,12) nazvati »službom«. U poslanici Hebrejima autor stavlja u kontrast stalnu službu svećenika u hramu i Isusovo vlastito samo-davanje. Isus je postigao »uzvišeniju liturgiju« (Heb 8,6; fraza koja se često prevodi kao »uzvišenija služba«), pri čemu on sam jest »liturgist« (*leitourgos*, Heb 8,2). S ispunjenjem svećeničke službe, to jest, liturgije, u Kristu, kršćani mogu sada s pouzdanjem ući u svetište (Heb 10,19). Meyers također navodi i jedno novo, produhovljenije značenje »liturgije« koje se javlja u Novome zavjetu, a povezuje ga s Pavlom koji u Rimljanima sebe opisuje kao »liturgistu« (*leitourgos*, katkada se prevodi kao »službenik« ili »sluga«) poganima, koji provodi »svećeničku službu evanđelja« u kojoj su pogani prinos Bogu, postignut kroz Krista (Rim 15,16). Dakle, jezik svećeničkog kulta hrama sada je primijenjen na naviještanje evanđelja. Izričitija uporaba »liturgije« u odnosu na bogoslužje pojavljuje se u Dj 13,2 gdje je skupina proroka i učitelja u Antiohiji uključena u »liturgiju« (*leitourgounton*, koja se različito prevodi kao »štovanje« ili »služenje«), što je rezultiralo misionarskim pozivom koji šalje Barnabu i Savla na putovanje (2010, 45–46).

Kako bismo shvatili što liturgija uistinu jest, moramo razumjeti što se općenito misli pod pojmom »liturgija« i koje su karakteristike liturgijskih bogoslužja.⁴ Pojam »liturgija« može se shvatiti na nekoliko načina, pa tako Jacobus Bezuidenhoudt donosi koristan presjek uvriježenih shvaćanja liturgije različitih teologa. Pa tako James White ističe kako riječ »liturgija« opisuje službu bogoslužja u prvome stoljeću. Izvedena je od grčke riječi

3 Usp. i Adam 1993, 11.20–22; Pažin 2007, 1–2.

4 Ovdje ne nastojimo teološki definirati liturgiju, niti dokazati ili pobiti njezinu ispravnost. Kao što je ranije istaknuto, liturgija kao forma neminovno je odraz određenih teoloških shvaćanja, ali ipak smatramo kako u neku ruku možemo odvojiti formu i naglaske koje liturgija ima od teologije koja ju prožima.

leitourgia, koju čine riječi za »djelo« (*ergon*) i »narod« (*laos*) što doslovno znači da je služba bogoslužja čin naroda, a ne jedne osobe. Stoga nazvati službu liturgijskom, prema Whiteu, znači naznačiti kako je osmišljena tako da svi štovatelji imaju aktivan udio u zajedničkom prinosu štovanja. Fink pak vjeruje kako liturgija nije djelo naroda, već prije svega djelo Boga »usred i iz naroda«. Bog »donosi plan« za liturgiju i u ovoj liturgiji Bog je onaj koji nas preoblikuje za zadatak svojeg »plana te redefinira taj zadatak«. Crichton pak smatra je kako se liturgija ne da definirati, no ako bi trebala biti definirana, može biti opisana kao »proslava Crkve, koja je Kristovo tijelo i u kojoj je on aktivan sa svojim Svetim Duhom, pashalnog otajstva«. U liturgiji, dakle, štovatelji odgovaraju Bogu, bilo »slavljenjem, zahvaljivanjem, prošnjom ili kajanjem, bilo Euharistijom ili krštenjem, ili liturgijskom molitvom ili proslavom crkvene godine«. U svemu tome, krajnja svrha liturgije je dati slavu Bogu. (Bezuidenhoudt 2010, 2–3)

Dakle, bez obzira na različita viđenja i tumačenja pojma liturgije, ona nije samo nekakav skup ceremonija i bogoštovnih čini, niti je skup nekih bogoslužnih pravila. Naprotiv, liturgija je dvosmjerna i dijaloška jer u tom događaju Bog nudi dar svojega spasenja, a taj dar Božji zahtijeva čovjekov odgovor predanja. Liturgija je bogoslužje Boga zajednici i ujedno je služba zajednice pred Bogom. (Adam 1993, 14–16)

Što se tiče strukture liturgijskog bogoslužja, ono ima dva glavna dijela: službu riječi i euharistijsku službu (služba stola) koje su usko povezane tako da tvore jedan bogoštovni čin. Ako, recimo, promatramo liturgiju Katoličke Crkve,⁵ onda uviđamo kako ona sadrži uvodne obrede gdje okupljena crkvena zajednica pristupa bogoštovlju s pokajanjem, zazivom, himnom i zbornom molitvom. Nakon toga slijedi služba riječi koja se sastoji od tri čitanja (Starog zavjeta, apostolskih spisa i Evanđelja), propovijedi, molitve i vjeroispovijedanja, a nakon nje pristupa se službi stola ili euharistijskom slavlju. Bogoslužje završava čitanjem obavijesti, blagoslovom i otpustom, odnosno, završnim obredima (151–175). Nešto slično nalazimo i u protestantskim reformiranim crkvama srednjeg vijeka za koje je temelj bogoslužja bila Calvinova *Genevan Service Book*. Ondje nalazimo

5 Ovdje ne dajemo cjelokupni pregled ni strukturu bogoslužja Katoličke Crkve, već samo one liturgijske dijelove i naglaske koje smatramo značajnima za ovu raspravu.

neke slične naglaske koje sadrži liturgija Katoličke Crkve jer bogoslužje ima dva dijela: liturgiju riječi i liturgiju gornje sobe – Euharistiju. Služba započinje čitanjem Pisma, ispovijedanjem grijeha i molitvom za oprost, a potom slijedi propovijed. Nakon toga slijedi Euharistija koja je popraćena čitanjem Pisma, a bogoslužje završava blagoslovom iz Br 6,22-26. (Segler i Bradley 2006, 34–35)⁶

No, bez obzira na teologiju koja prožima bogoslužja liturgijskih crkava, potrebno je istaknuti da liturgijsko bogoslužje ima neke prepoznatljive elemente koji mogu varirati od tradicije do tradicije, ali su unatoč tome prepoznatljivi: a) zajednička molitva gdje cijela crkva sudjeluje u molitvi na početku bogoslužja, kroz euharistijsku molitvu, završnu molitvu i pastoralne molitve koje se odnose na potrebe zajednice, b) čitanje/slušanje Božje Riječi gdje ima mjesta i za propovijedi, ali i za samo čitanje Božje Riječi, na način da se sama snaga pročitane Božje Riječi ne zanemaruje zbog propovijedi, c) priznavanje grijeha kao duhovna disciplina koja potiče poniznost srca pred Bogom i drugima gdje pojedinačno i zajednički okupljeni vjernici priznaju Bogu svoje grijeha i propuste, d) davanje mira kao trenutak u liturgiji gdje vjernici jedan drugoga mogu blagosloviti Kristovim mirom, e) Euharistija kao trenutak bogoslužja u kojem vjernici mogu iskusiti bit Evanđelja te f) crkvena godina kao sustav nedjeljnih bogoslužja koja su organizirana oko najvažnijih kršćanskih blagdana i struktura koja omogućuje vjernicima da u jednoj kalendarskoj godini budu upoznati te da ih se podsjeti na važne aspekte kršćanske vjere prateći Isusovu priču i poruku Evanđelja, i dr. (Bratcher i Stephenson-Bratcher 2012)

2 Slobodne i liturgijske crkve – međusobno (ne)shvaćanje

2.1 Kritika liturgije

Bogoslužje liturgijskih crkava kritizira se od strane slobodnih crkava primarno na teološkoj osnovi jer način i oblik na koji se liturgija prakticira odražava teologiju koja stoji iza određene forme i prakse. Tako Ligon

6 Treba napomenuti da je Calvin izbacio naziv »svećenik« i uveo pojam »službenik«, a pojam »oltar« zamijenio je pojmom »stol«. Također, misu je zamijenio nazivom »Gospodnja Večera«, a ukinuo je i posebne dane u kojima su se slavili određeni sveci. (usp. Segler i Bradley 2006, 34)

Ducan tvrdi kako praksa liturgijskih crkava počiva na teološkoj pogrešci, te kao primjer navodi postojanje oltara: »Ako je Krist umro na križu jednom za svagda za naše grijeha, i više nema nikakve potrebe za žrtvom (Heb 10,1-18), zašto bismo onda imali oltare u našim crkvama?« (2009, 82) On smatra kako je to zbunjujuće za vjernike jer se time nedostojno ukazuje na Kristovu neponovljivu žrtvu. Dakle, prema njemu, postojanje oltara, kao dio bogoštovne prakse, govori o pogrešnom teološkom razumijevanju (2009, 82). Nadalje, Ducan ističe kako prevelika složenost liturgije može kod vjernika stvoriti osjećaj samozadovljstva koje počiva na nesvjesnom sudjelovanju u liturgiji. Iako je liturgija dinamična, kroz vrijeme upoznatost sa svime što u liturgiji slijedi može kod vjernika učiniti to da on sudjeluje u liturgiji samo po navici, bez da uključi svoje srce i um u štovanje Boga. Kod novih vjernika složenost liturgije može stvoriti osjećaj izgubljenosti i zbunjenosti jer osoba ne zna kako pratiti liturgijske obrasce (2009, 83–4). Ducan također kritizira liturgiju zato što smatra da u njoj nema mjesta za spontane (nepripremljene, nepisane) molitve vjernika. On je svjestan da su molitve vjernika ponekad nebiblijske, čovjekocentrične i površne, ali smatra da se takvim molitvama ostavlja mjesto za slobodu djelovanja Božjeg Duha. Jednako tako, spontane molitve imaju pastoralnu ulogu jer se kroz takve molitve može osvrnuti na trenutne okolnosti u životu crkve (2009, 85).

Dan Wilt također kritizira liturgiju ističući kako shvaćanje liturgije kao bogoštovnog djela kojeg se čini »za narod« jest zapravo racionalizacija tradicionalne podjele na kler i laike koja se protivi biblijskom idealu »svećenstva svih vjernika«, jer se na taj način uvodi koncept sakrosanctnog vodstva koje posreduje između običnih vjernika i Boga (Wilt 2009, 86–87).

Michael Lawrance i Mark Denver smatraju da se liturgijsko bogoslužje protivi subjektivizmu i iskustvenoj dimenziji koja je prisutna u modernom evanđeoskom bogoslužju tako što nastoji dati objektivne odgovore na pitanja gdje i na koji način je Krist danas prisutan.⁷ Međutim, naglašavajući objektivno Božje djelovanje u određenoj bogoslužnoj formi uništava se subjektivnost odgovora od strane vjernika. Razlog tome leži u činjenici

7 Naglasak na iskustvenoj dimenziji bogoštovlja možemo promatrati kao plod čovjekove potrage za smislom života i potrebe za odnosima koja se pak onda očituje u stvarima kao što su molitva, liturgija, pjevanje itd. Za više o ovoj temi vidi Avsenik Nabergoj, 2019.

da liturgija pretpostavlja kako sudionici liturgije imaju vjeru i razumiju što je Evanđelje (2009, 92). Nadalje, Lawrance i Denver ističu kako su elementi liturgijskog bogoslužja kao što su tamjan, klanjanje, klečanje, znak križa i tome slično, zapravo stvar adijafore jer Pismo nigdje izričito ne propisuje formu bogoslužja (osim krštenja i Gospodnje Večere), što znači da jedini temelj opravdanja liturgijske forme jest povijesnost (zato što su to činili vjernici prije nas) ili pragmatizam (zato što je korisno za ovu ili onu svrhu). No, da argumentacija za liturgiju ne bude samo stvar nečije sklonosti, bogoštovlje se treba temeljiti na autoritetu koji nadilazi nečije sklonosti, a taj autoritet je, prema njima, Sveto Pismo (2009, 93–94).

Liturgija se također može kritizirati sa stanovišta njezine učinkovitosti gdje joj se može pripisati ispraznost i mrtvilo. Tako Michelle Ferguson izjavljuje kako je u prošlosti pohađajući samo »neliturgijske« crkve bila poučena kako je »liturgija« dosadna, mehanička i besmislena. Liturgija je nešto u čemu nema mjesta za Duha te može se opisati kao nešto je »unaprijed zapisano« i »isprazno«. Takvo poimanje liturgije Ferguson pripisuje svojoj protestantskoj pozadini i anti-katolicizmu. Jer, to što katolici rade je mrtvi obred, a Luther i njegovi suvremenici oslobodili su nas od toga zatvora. (2007, 5)

Na tragu Ferguson, Ante Crnčević iznosi potencijalni prigovor liturgiji Katoličke Crkve koji se odnosi na neaktualnost liturgije, a kojim ćemo ujedno i zaključiti ovu podcijelinu:

Čest prigovor Crkvi i njezinu bogoslužju nakon Drugoga vatikanskog sabora može se svesti na govor o »neaktualnosti« bogoslužja, pri čemu se površno pokušava konstatirati nesuvremenost bogoslužnih oblika i njihova nedovoljna prilagođenost potrebama suvremenoga čovjeka. U takvim prigovorima »aktualnost« bogoslužja mjeri se bliskošću obrednoga sadržaja i izraza sa *sadašnjim* povijesnim trenutkom. Nedovoljno vrednujući otajstvenu stvarnost bogoslužja, današnja gibanja u crkvenoj praksi sve više traže bogoslužje koje će biti *actualis*, ali ne s obzirom na njegovu spasenjsku zbilju, nego obzirom na privlačnost i modernost(!) njegova izvanjskoga obrednoga izraza.... U nedostatku takvoga »spasenjskoga« viđenja i iskustva bogoslužja, analitičari se znaju zaustaviti na tvrdnjama da je suvremeni čovjek sve manje kadar

razumijevati obredni jezik kojim liturgija pokušava komunicirati spasenje. Vjerničke se zajednice okupljaju na bogoslužje, ali ne bivaju zahvaćene spasenjem, te sve češće tragaju za izvanliturgijskim oblicima kulta koje prepoznaju kao »aktualne« i suvremene. (2005, 781–782)

2.2 Kritika bogoslužja slobodnih crkava

Kritika bogoslužja slobodnih crkava je zanimljiva stvar jer kritike dolaze i od strane liturgijskih crkava i od pojedinih frakcija ili pripadnika slobodnih crkava koji su nezadovoljni formom i sadržajem bogoslužja vlastitih crkava. No za sada ćemo ostati usredotočeni na kritiku koje liturgijske crkve upućuju slobodnim crkvama, a u sljedećoj podcjelini dotaknut ćemo se problematike bogoslužja slobodnih crkava i pokušati procijeniti koliko su kritike koje dolaze od strane liturgijskih crkava opravdane ili ne, te ćemo tome pridodati i kritičke glasove koji se javljaju iz samih redova slobodnih crkava.

Govoreći o liturgiji, Rebecca Dinovo ističe kako većina crkava ima neku vrstu obreda u svome bogoslužju, iako ga možda tako i ne zovu, no činjenica je da postoji određena forma koja se ponavlja iz tjedna u tjedan. Ona ističe kako ne postoji apsolutno »pravi« i apsolutno »krivi« način štovanja, no štovanje mora biti ugodno Bogu, a ne biti usmjereno ka udobnosti i stimuliranosti pojedinca. U skladu s time, problem suvremenog bogoslužja⁸ je taj što se često fokus stavlja na ljude, umjesto na Boga (Dinovo).

N. T. Wright donosi kritiku bogoslužja slobodnih crkava s novozavjetnog stanovišta. Govoreći o Otkrivenju 4–5, Wright ističe kako nam ta dva poglavlja donose sliku nebeske dimenzije *trenutne stvarnosti*, a ta stvarnost nam donosi prikaz štovanja Boga koje obuhvaća čitavu spasenjsku povijest. Stoga Wright zaključuje: »Kršćansko štovanje kako je ovdje prikazano u potpunosti je o pričanju priče o tome što je Bog učinio, što čini i što će učiniti. Poput velikih psalama i pjesama Staroga zavjeta ono proslavlja Božja moćna djela i, samom činjenicom da to čini, pomaže napredovanju sljedeće faze Božje svrhe.« (2002) Drugo, na temelju poslanice Rimljanima,

8 Izraz »suvremeno bogoslužje« ovdje se odnosi na crkve koje nemaju liturgijski način bogoslužja.

Wright, između ostalog, opaža kako je srce štovanja u tome »da trebamo u ljubavi i zahvalnosti gledati na našega stvoritelja i otkupitelja, i tako biti obnovljeni kao istinska ljudska bića i time biti Božjim agentima za iscjeljenje stvaranja« (2002). Treće, Wright opaža da je motiv »nove pashe« snažno prisutan u Novom zavjetu i da taj motiv od samih početaka prožima kršćansko bogoslužje.

Na temelju rečenog, Wright zaključuje kako je jedan od ciljeva kršćanskog štovanja da postanemo poput Krista i da tu sliku odražavamo svugdje gdje se nalazimo. Žrtva koja je Bogu ugodna sastoji se od istinskog štovanja u kojemu zajedno sa svojim tijelom i umom dolazimo zajedno Bogu u poslušnosti i ljubavi, a upravo je liturgija ona koja u svojoj strukturi i sadržaju naviješta kako smo mi ljudi stvorenja pred svojim Stvoriteljem, grešnici pred našim svetim Bogom i otkupljenici pred našim Otkupiteljem. Na temelju toga, Wright ustvrđuje: »Jako je ironično da u nekim protestantskim krugovima izostanak službene liturgije, i oslanjanje na ono što određeni ljudi odluče činiti u bilo kojem danom trenutku, nije prepoznato kao nešto što ima *formu* (iako očigledno ne nužno kao nešto što ima sadržaj): prakticiranje veseloga pelagijanizma.« (2002)

Nastavljajući u ovome tonu, Wright ističe kao zagovaranje neformalnosti u bogoslužju zapravo nema ništa s Evanđeljem, a ima puno toga s duhom vremena u kojem živimo. To ne znači da neformalno bogoslužje u različitim kontekstima nije ispravno, prikladno i Bogu na čast, ali Wright ističe da je neformalnost, ako postane pravilo, jednako opasna kao i pogrešna vrsta formalnosti. On pojašnjava kako su reformatori s pravom podigli svoj glas protiv liturgije koja je od strane srednjovjekovne Crkve bila pretvorena u neku vrstu kvazi-poganskog magijskog rituala koja je povećavala moć onih koji su njome upravljali te nije dopuštala da kroz nju zasja istinsko Evanđelje. No, on smatra kako je naše današnje promatranje Reformacije djelomično uvjetovano trima velikim kulturnim pokretima koja su se dogodila nakon Reformacije. Prvo, tu je prosvjetiteljstvo koje je stvorilo jaz između ideja i činjenica, religije i stvarnoga života, ističući kako su u religiji bitne ideje koje osoba ima, a ne stvari koje se događaju, uključujući ono što osoba radi sa svojim tijelom i kroz svoje tijelo. Drugo, tu je romantizam koji u središte stavlja osjećaje umjesto forme, i srce umjesto glave ili tijela. »No, ono što je romantičarski pokret govorio bilo je suptilno drugačije od onoga što je Novi zavjet govorio: pozivao te je da pogledaš iznutra,

da pogledaš koje osjećaje imaš, i da ih učiniš središtem svojega svijeta, umjesto da vidiš ljubav srca za pravoga Boga kao dar Božji kroz evanđelje, riječ i duh.» (Wright 2002) Treće, egzistencijalizam kao pokret 20. st. ponovo nas je vratio u gnosticizam koji nas je usmjerio da istinu potražimo u sebi, a ne negdje izvan nas.

Na temelju navedenoga Wright ustvrđuje nekoliko stvari. Prvo, ustanovljene forme bogoslužja ne protive se Evanđelju, a ukidanje ruha, liturgija, službenih položaja u crkvi i tome slično, nema nikakve veze s povratkom na novozavjetni obrazac štovanja. Jednako tako, spontanost i nedostatak pripreme, iako Bogu korisni, mogu vrlo lako odražavati lijenost i zarobljenost lažnim filozofijama.

Kao drugo, Wright ističe kako je kršćansko bogoštovlje dramatično, performativno te ono iznosi i proslavlja Božju priču sa svijetom. Biblijska je priča od Postanka do Otkrivenja jedna velika drama te dramska predstava napisana od živoga Boga i postavljena na scenu u njegovom divnom stvaranju. Sukladno tome u liturgiji, bila ona sakramentalna ili ne, postavljamo na trenutak voljni sudionici u njoj, no Wright ističe kako to nije naša dramska predstava; to je Božja dramska predstava, i mi nemamo slobodu prerađivati scenarij (2002).

I konačno, ako je liturgija nešto poput drame, poput pričanja Božje spasenjske priče, iz toga slijedi da:

ono što nosimo, gdje stojimo, kako se krećemo (ruho, držanje i geste), sve je važno, ne zato što smo mi ritualisti, već zato jer je ovo Božja drama i mi lako možemo zasmetati [...] Ono što radiš sa svojim tijelom govori nešto o tome što radiš s ostatkom sebe. Naravno, klečanje, podizanje ruku u slavljenju, križanje, zauzimanje određenog položaja, sve to može postati ritualima i pretvoriti se u magiju. No, inzistirati na sjedenju dok se moli – jedini položaj tijela koji Biblija nikada ne spominje u povezanosti s molitvom – jer je klečanje »ritualistično«, jest nanošenje samome sebi više štete nego koristi. Inzistirati na slobodnome tijeku reda pjesama po volji jednoga vođe slavljenja ne znači zadati udarac ritualizmu, već staviti toga vođu slavljenja točno na ono mjesto gdje su Reformatori vidjeli srednjovjekovnoga svećenika, između štovatelja i Boga.

Dobra liturgija nas očuvava od kultova ličnosti, bilo katoličkih, bilo protestantskih. (Wright 2002)

I kao posljednjeg kritičara bogoslužja slobodnih crkava navodimo Timothy C. J. Quilla. On ističe kako su pokreti pijetizma i racionalizma u 18. i 19. st. iznijeli lažnu tvrdnju da rana Crkva nije bila liturgijska, već da je imala jednostavan, neformalan i spontani stil bogoslužja. No, razlog odbacivanja liturgije nalazi se u teologiji tih pokreta. Pijetizam je umanjio ulogu vanjskih sredstava milosti i zamijenio ih s direktnim iskustvom Boga u ljudskom srcu. Racionalisti su pak zamijenili autoritet Pisma s autoritetom ljudskog razuma što ih je dovelo do odbacivanja svega nadnaravnoga i do netoleriranja liturgije. U skladu s time, crkve koje vjeruju u prebivanje i djelovanje Duha neovisno od Riječi i sakramenata sklone su odbacivanju liturgije i ceremonije u zamjenu za više ekstatičke i emocionalnije oblike bogoštovlja (Quill 2009, 20–21).

3 Problematika bogoslužja slobodnih crkava

Iako slobodne crkve u svojem nazivu imaju pridjev »slobodne« to ne znači da te iste crkve nemaju liturgiju u nekom obliku. Prije svega radi se o semantici, jer semantički, liturgija je u biti isto što i bogoslužje. Naravno, ono što čini razliku jesu teologije koje prožimaju ili stoje iza liturgijskih bogoslužja za razliku od teologija koje stoje iza bogoslužja slobodnih crkava.⁹ Tako Clayton J. Schmit predlaže da se naziv »liturgija« može primijeniti na bilo koji organizirani oblik štovanja te pravi razliku između »tradicionalne liturgije« i »slobodne liturgije« (Schmit 2009, 31). Ovo potonje odnosi se, naravno, na opis bogoslužja slobodnih crkava. Dakle, nije upitno imaju li slobodne crkve liturgiju (neku organiziranu formu bogoslužja), već kakva je ona.

Michelle Ferguson ističe kako je liturgija itekako prisutna u slobodnim crkvama jer već nakon dva tjedna boravka u nekoj crkvi moguće je nazrijeti raspored bogoslužja, kako i kada pastor moli i što crkva treba činiti

9 Različiti soteriološki i ekleziološki pogledi prožimaju liturgijske i slobodne crkve i otuda i razlike u formi i sadržaju njihovih bogoslužja.

za vrijeme bogoslužja. Jednako tako, svaka promjena u bogoslužju može kod vjernika izazvati osjećaj nemira i nelagode. Čak i u naizgled slobodnim karizmatiskim crkvama ritam pjesama slavljenja i naizgled spontanih molitava mogu postati rutina i neka vrsta liturgije (Ferguson 2007, 6). Stoga, u ovom dijelu članka želimo na temelju Novoga zavjeta istaknuti neke potencijalno problematične aspekte bogoslužja slobodnih crkava i pokazati moguću pogrešnost tih praksi te predložiti u kojoj mjeri i na koji način slobodne crkve mogu prihvatiti pozitivne naglaske bogoslužja koje nalazimo u liturgijskim crkvama.

3.1 Problematika Riječi Božje na bogoslužjima

Možda čudno zvuči izjava da slobodne crkve imaju problem s Riječju Božjom na svojim bogoslužjima, posebice zato jer su od Reformacije baštinile naglasak na Pismu, no problematika je višestruka: a) često nedostaje ili izostaje čitanje Riječi Božje poradi samoga čitanja Riječi Božje, jer čitanje Riječi Božje primarno služi kao uvod u propovijed, b) veliki dio Pisma ostaje netaknut i neotkriven u propovijedima i c) propovijedi su primarno fokusirane na ono što vjernici moraju ili ne smiju činiti, a ne na proklamaciju Božjeg djelovanja (ono što *je* Bog *učinio*, što čini i ono što će *učiniti*).

Govoreći iz sjevernoameričkog konteksta (a čini se da je i u Hrvatskoj situacija slična), James White primjećuje da, iako američki protestanti stavljaju naglasak na Riječ, praksa je čitanja Riječi na koju nalazimo u Pismu dugo vremena bila zanemarivana, jer čitanje Riječi obično služi kao uvod u propovijed (White 1983, 23). Whiteu je čudno što na katoličkoj misi postoje tri čitanja iz Pisma te psalam, dok se na protestantskim evanđeoskim bogoslužjima tekst čita pretežno kao uvod u propovijed te postavlja pitanje: »Što se u stvari govori na ovim službama? Misa naviješta kako je Pismo osnovni dio kršćanskoga života; evanđeoska služba naznačava kako je Pismo opcija koja se koristi po potrebi. Ovo 'kad je zgodno' korištenje Pisma na većini evanđeoskih bogoslužja teško da se razlikuje od sličnog korištenja Pisma u najliberalnijim protestantskim crkvama.« (1986, 14) Stoga je potrebno na bogoslužjima vjernicima čitati Pismo kao Riječ Božju upućenu Božjem narodu, jer propovijed ne može zamijeniti slušanje Božje riječi (14).

Slobodne crkve su zahvaljujući svojoj »slobodi« često slobodne izostaviti značajan dio Pisma iz svojih propovijedi. I dok Katolička Crkva i neke

protestantske crkve prakticiraju primjenu lekcionara, a neke druge protestantske crkve njeguju tradiciju *lectio continua*, slobodne crkve uglavnom nemaju sklonosti takvoj praksi, a posljedica toga je to da svaki pastor u svojim propovijedima djeluje unutar svojeg malog privatnog kanona, tj. biblijskih tekstova unutar kojih se osjeća sigurnim ili je sklon o njima govoriti. Uz to, White opaža i sljedeće:

Uvjerili smo sami sebe kako takva metoda odabira tekstova osigurava relevantnost. Međutim, zaboravljamo da je to suptilni oblik ugnjetavanja; ono oblikuje Bibliju na našu vlastitu sliku dok propovijedamo na naše omiljene ideje i čitamo tekstove koji im odgovaraju. Narod nema mogućnost kako izbalansirati ovo ugnjetavanje. Koristeći pristup »kad je zgodno« liberali mogu propovijedati o problemima socijalne pravde, a konzervativci mogu zagovarati različite oblike individualne moralnosti. Korištenje Pisma »kad je zgodno« previše odgovara našim osobnim ukusima, a isključuje sve ostale. (1983, 24)

White smatra kako je ovakva sloboda od izostavljanja velikog dijela Pisma iz propovijedi ili crkvenog čitanja dovela do toga da su propovijedi uglavnom tematske ili usmjerene na rješavanje određenih pitanja i problema. U ovakvoj shemi redak ili dva iz Pisma dovoljan je za propovijed, ali Božji narod treba jaku i raznoliku hranu Božje Riječi koja će se čitati i naviještati. Stoga nije ni čudo da su mnogi suvremeni vjernici biblijski nepismeni kad sve što čuju u crkvi jest tek u stvari nekoliko redaka Svetog Pisma. (1986, 14)

Nadalje, čini se kako slobodne crkve ponekad imaju pogrešan fokus u svojim propovijedima, a o čemu možemo govoriti vrlo načelno i subjektivno na temelju onoga što opažamo iz svojeg vlastitog crkvenog iskustva. No, moguće je govoriti o pogrešnom fokusu u propovijedima, ako govor o ovoj temi podignemo na općeniti nivo i kažemo kako postoje određene karakteristike koje ukazuju na pogrešan fokus u propovijedima, a one su prisutne kada je fokus propovijedi usmjeren na čovjeka, njegovu grešnost, pokvarenost i potrebu za donošenjem boljih životnih odluka. Evo što o tome kaže Watkins:

Od najranijih je vremena euharistijska liturgija uključivala propovijed. Njezina svrha nije bila izlaganje Pisma samo zbog poučavanja,

нити zbog pobožnog moraliziranja koje je danas toliko zastupljeno na našim propovjedaonicama. Nije bilo namjere potaknuti braću i izazvati ih na revnije napore za Crkvu! Naprotiv, propovijed postoji u svrhu naviještanja silnih Božjih djela koja kulminiraju u Isusu iz Nazareta i nastavljaju se i u naše vrijeme. Iznova suočavajući zajednicu s božanskim djelovanjem u povijesti i našim vlastitim iskustvom, propovjednik priprema zajednicu dovršiti svoju proslavu ovog djelovanja u držanju sakramenta Euharistije. (1962, 6)

Iako se nužno ne slažemo sa svime što Watkins tvrdi, vrijedno je istaknuti kako je uistinu primarna svrha navijestiti Božja moćna djela. O tome progovara i Paul Scott Wilson kada u svojoj knjizi *The Four Pages of the Sermon* izjavljuje kako se većina današnjih propovijedi bavi istraživanjem dubine ljudskih problema i poticanjem članova crkve da u svojoj snazi i sposobnostima proizvedu potrebne promjene bez da im se govori o pomoći koju Bog nudi. Zato središnji dio propovijedi treba govoriti o Božjoj čudesnoj prirodi i spasonosnim djelima bez da se nastavlja s daljnjim stavljanjem tereta na ljude ne bi li ih se potaknulo na djelovanje. To ne znači da slušatelji nemaju dužnost djelovati u skladu s Božjom Riječju ili da mogu zanemarivati Božje zahtjeve. Naprotiv, to je način da se o ljudskoj problematici govori iz perspektive onoga što je Bog napravio za nas. Na taj je način Božje djelovanje u fokusu, a ne ljudska aktivnost. Nažalost, čini se kako mnogi propovjednici stavljaju sav teret na vjernike jer malo govore o Božjem djelovanju, a više naglašavaju »ti moraš«, »ti ne smiješ«, »učini nešto«, i sl. (Wilson 1999, 111)

3.2 Svrha bogoslužja

Možda ključno pitanje u ovoj raspravi jest »što je ili koja je svrha bogoslužja? Sudeći prema naglasku i mjestu koje propovijed ima u bogoslužju slobodnih crkava, White nije daleko od istine kada kaže: »Kada je propovijed postavljena blizu kraja bogoslužja, ona postaje glavnim fokusom. Narod dolazi štovati kako bi čuli pastora Smitha, umjesto da zajedno prinesu molitvu i slavljenje, kao u biblijskim izvještajima.« (1986, 13) Ako je White u pravu, to onda znači da se vjernici slobodnih crkava većinom okupljaju »da čuju što im Bog ima reći danas«. Možda neki vjernici dolaze doživjeti neko iskustvo s Bogom ili su u potrazi za duhovnim probuđenjem te posjećuju određena mjesta ne bi li i sami doživjeli probuđenje. Motivi su različiti,

ali svi ovi motivi su manje ili više usmjereni na čovjeka. No, čini se kako u tradiciji slobodnih crkava to nije ništa novo:

U svojim je počecima, dakle, bogoslužje slobodnih crkava u suštini bilo oblikovano prema Bibliji. No, iako tradicije mogu očuvati mnogo izvornih karakteristika one ne ostaju statične. Glavna je promjena u posljednja dva stoljeća u bogoslužju slobodnih crkava bio kretanje ne u više biblijskome smjeru, već u više praktičnome: bogoslužje je učinjeno korisnim. U povijesti su Crkve, s vremena na vrijeme, kršćani pokušavali pronaći praktičnu svrhu bogoslužja, umjesto štovanja zbog samog štovanja. Bogoslužje je korišteno kako bi poučilo doktrinu, poboljšalo moralnost, čak i zabavilo. (White 1986, 12)

Pokreti probuđenja su uvelike uvjetovali formu i sadržaj bogoslužja prema kojoj je bogoslužje podijeljeno u tri glavna dijela: preliminarni dijelovi službe – propovijed – žetva. U skladu s time, bogoslužje postaje sredstvom za mijenjanje ljudi, a takvo bogoslužje teško dovodi do predanja samog sebe kao živu žrtvu (Rim 12,1). Usmjeravanjem na ljude kao objekte, većina evandeoskog bogoslužja promašuje centar biblijskog štovanja, a to je proslava onoga što je Bog učinio, što čini i onoga što je obećao učiniti. Usmjeravanjem na ljude takvo bogoslužje promašuje svoj glavni objekt štovanja, a to je Bog (13). Stoga, bogoslužje treba imati Boga kao glavni objekt svojeg štovanja: »Štovanje je dramatično proslavljanje Boga u Njegovoj vrhovnoj vrijednosti na takav način da njegovo 'vrhovništvo' postaje normom i nadahnućem ljudskoga življenja.« (Martin 1994, 4) To znači da je štovanje bogocentrično, a osoba ne dolazi na bogoslužje da zadovolji svoje potrebe ili da se osjeća bolje, već dolazi iskazati Bogu Njegovu vrijednost (17).

3.3 Antropocentričnost bogoslužja

Posljedica neprecizne, neispravne ili nejasne svrhe bogoslužja može imati za rezultat to da bogoslužja u slobodnim crkvama katkada mogu biti usmjerena prema čovjeku, da budu čovjekocentrična, što je vjerojatno puno rijede slučaj u liturgijskim crkvama. Zapravo, vjerojatno i jedino mjesto u liturgijskom bogoslužju gdje do posebnog izražaja dolazi predvodnik bogoslužja (kako god se on zvao) jest propovijed. Tu do izražaja

dolazi govornikova jakost ili slabost. Međutim, u svemu ostalome, zadana forma bogoslužja ne dopušta predvodniku preveliku ekspanziranost. No, u slobodnim crkvama, situacija često zna biti drugačija. Prije svega, u slobodnim crkvama naglasak može biti na emocionalnosti i procjeni bogoslužja na temelju osjećaja. Također, uloga pastora ili predvodnika zajednice izrazitije je naglašenija ovdje nego u liturgijskim crkvama.

Katkada se među vjernicima slobodnih crkava u Hrvatskoj može čuti govor kako je u crkvi »suša,« kako je slavljenje bilo »loše« ili pak kako je bilo »pomazano Duhom Svetim,« kako je propovijed bila »dosadna,« »pomazana« ili »blagoslovljena«, itd. Sve to samo po sebi nije ništa loše, ali ukazuje na činjenicu da se temeljna vrijednost bogoslužja često procjenjuje na temelju osjećaja i osobnog dojma. Evo što o tome zaključno kaže Ferguson:

Crkve koje sam pohađala dok sam bila na fakultetu (nedenominacijske i slobodne evanđeoske) uvele su me u novi crkveni jezik: one su prepoznale svoja okupljanja kao »službe slavljenja«. Ovaj bi naziv odmah informirao ljude koja je svrha ove službe i kako će se odvijati: glazba bi uzela centralnu pozornicu; naglašeno je osobno (individualno) iskustvo. Često su ove službe bile tematski vođene, usmjerene više k sadržaju, nego k formi. Okupili bismo se kako bismo osjetili nešto u slavljenju i čuli nešto ohrabrujuće s propovjedaonice. U ovome slučaju osjećaji su pojedinca odlučivali o tome je li to bila ili pak nije bila »dobra« služba slavljenja. Svrha crkve je imala samožive tendencije. Ova služba nije davala puno drugog smjera, osim okretanja prema unutra. Kako se crkve poput ovih čuvaju od toga da budu narcisoidne? Kako ovakve službe pomiču ljude izvan njih samih i prema svijetu? Postaje li učenništvo u ovakvim okruženjima njegovanje osjećaja i iskustva, umjesto žrtve i službe? Što se događa kada osjećaji ne surađuju, kao u slučajevima ljudi koji pate od depresije? (2007, 6–7)

3.4 Nedostatak »zajedničkog« u zajedničkim bogoslužjima

Prirodna posljedica antropocentričnosti bogoslužja, prije svega, odražava se u činjenici da se okupljena crkvena zajednica više doživljava kao skup pojedinaca okupljenih na jednome mjestu, nego kao zajednica. White smatra kako je »jedan od velikih gubitaka 19. st. bio izostanak bilo kakvog

jakog osjećaja crkve kao zajednice ‘onih koji su spašeni’«, te da je u stvari jedinstvo Tijela Kristovog na neki način zanemareno, a do izražaja dolazi jaki individualizam. Dakle, pokretima probuđenja nastojalo se dovesti ljude do vjere, ali crkva kao zajednica te vjere gotovo da je bila ignorirana. Glavna je briga bila dovesti ljude do individualnog odnosa s Bogom, pri čemu je model crkve i njezinog djelovanja u stvari bilo proklamiranje, a ne zajednički život u Tijelu Kristovom. (1986, 11–12)

Ralph Martin smatra da je za ovakvo stanje zaslužna forma bogoslužja gdje je propovijed stavljena u prvi plan što može dovesti do intelektualiziranja bogoslužja gdje se vjernika tretira samo kao razumno biće koje treba biti informirano i upoznato s nekim informacijama, propovijedi postaju sve više ekspozicijske i didaktičke te se zanemaruje mnogostruka osobnost ljudskih bića.¹⁰ »Individualizam je uzeo svoj danak jer je štovanje postalo usko personalizirano. Svaka osoba u crkvenim klupama počela je osjećati njegovu ili njezinu individualnu vrijednost (što je samo po sebi vrijedno i nužno otkriće), ali po cijenu društvenog konteksta i odgovornosti.« (Martin 1994, 8) Nadalje, Martin upozorava kako je »bogoslužje« po definiciji zajednički poduhvat koji je puno više od skupa pojedinih aktivnosti poput molitve, proučavanja Pisma i sl. Jednako tako crkva je puno više od pojedinaca koji se zbog istih interesa i vjerskog iskustva okupljaju zajedno na bogoslužje, ali ostaju odvojeni jedni od drugih. Naprotiv, »crkveno štovanje znači pulsiranje ‘zajedničkog života’ (*koinonia*) koji teče kroz tijelo Kristovo i u kojemu pojedinci sudjeluju svojim krštenjem od jednoga Duha u jedno tijelo (1 Kor 12,13)« (Martin 1994, 13).

Da bi se izbjegla zamka gdje jedan pojedinac dominira bogoslužjem (pastor) ili »korintski sindrom« gdje su pojedinci skretali pažnju na sebe u okviru bogoslužja, potrebno je napraviti paradigmatički pomak od »štovanja zajedno« prema »zajedništvu u štovanju,« a to bi zajedništvo u štovanju, između ostalog, trebalo značiti aktivnije uključivanje cjelokupne zajednice u bogoslužje.

10 Martin pod ovime podrazumijeva da bogoslužje obuhvaća cijelu osobu, no protestantizam je dao primat aspektu govora i slušanja, ali je zapostavio ostale aspekte ljudske osobnosti (1994, 8).

Zaključak

Govoreći o karakteristikama bogoslužja u Pavlovim crkvama (isključujući crkve o kojima govore Pastoralne poslanice), Ralph P. Martin ističe kako su Pavlove crkve primjer idealnog spoja »neformalnosti i forme, slobode i reda, spontanosti i suzdržanosti« (1989, 77.82). Ovaj bismo opis mogli proširiti na sve novozavjetne crkve i ustvrditi da je to ideal kojem slobodne crkve trebaju težiti. No, kako spojiti »slobodu« slobodnih crkava i »rigidnost« liturgijskih crkava? Watkins zapaža da su moguća četiri pristupa ovom pitanju. Prvo, slobodne crkve mogu u potpunosti odbaciti bogoslužje koje ima imalo veze s bogoslužjem liturgijskih crkava. Drugo, moguće je da slobodne crkve u potpunosti prihvate način liturgijskog bogoslužja, no prema Watkinsu takvo usvajanje (bez dubokog povijesnog i teološkog promišljanja takvog postupka) često za posljedicu ima izdaju vlastite tradicije i kvari tradiciju koju se prihvaća. Treći pristup jest povezivanje obaju tradicija na neki smisleni način, no Watkins primjećuje da to često ima za posljedicu preuzimanje nekih dekorativnih liturgijskih elemenata bez stvarne promjene u strukturi bogoslužja. Umjesto toga, Watkins predlaže četvrti pristup koji se sastoji od spajanja središnje biti (živog središta) obaju načina bogoslužja, a ne perifernih elemenata:

Što god drugo da je rečeno o njemu, liturgijsko štovanje naglašava djelovanje čitavoga naroda Božjega. Kada se crkva okupi njezina je svrha proslavljati moćna Božja djela u povijesti. Čini to u dramatičnoj rekonstrukciji ovih događaja na način koji vremenski prethodi kršćanskom dobu zbog svojih korijena. Drugim riječima, liturgijsko štovanje je fundamentalno potpuno zajedništvo službe riječi i službe sakramenta. To je pristajanje uz veliko naslijeđe kršćanskog štovanja od svojih najranijih početaka. Dugo prije nego što je napisan Novi zavjet, kršćani su se okupljali u štovanju. Čitali su svoje starozavjetne spise, održavali homilije, i zajedno lomili kruh »meni na spomen«. Ova jedina tradicija, neprekršena do post-reformacijskih vremena, mora biti obnovljena na razini cijele Crkve, ako će kršćansko štovanje biti vjerno svojoj povijesti i svrsi. To je ovo jedinstvo Riječi i sakramenta koje čini živo srce liturgijskog štovanja. (1962, 5–6)

Dva izraza su izrazito značajna u ovom navodu: »djelovanje čitavoga naroda Božjega« i »proslavljati moćna Božja djela u povijesti.« Upravo posebno ti elementi bogoslužja liturgijskih crkava trebaju naći mjesto u bogoslužjima slobodnih crkava.

Na kraju je potrebno sažeti osnovnu misao ovoga članka koja glasi: slobodne crkve trebaju smoći snagu da formu i sadržaj svojih bogoslužja učine cjelovitijim i potpunijim. Potrebno je pronaći mjesta za očitovanje darova Duha Svetoga (1 Kor 12-14; Dj 13,2-3), a da to ne remeti liturgiju ili bogoslužje. Potrebno je pronaći način kako da bogoslužja slobodnih crkava odražavaju zajedništvo u štovanju, a ne da vjernici tih crkava budu samo manje ili više slušači i promatrači (da ne kažemo »taoci«) jedne dominantne osobe koja upravlja bogoslužjem. Potrebno je smoći snage da se na bogoslužjima pronađe mjesta za prakticiranje onih 59 redaka »jedan drugoga« od strane cijele zajednice, a ne samo da to čine izabrani pojedinci (voditelj službe, vođa slavljenja i pastor). Samo zato što neke liturgijske crkve smatraju da je Krist na ovaj ili onaj način prisutan u elementima vina i kruha ne znači da slobodne crkve mogu zanemariti Gospodnju Večeru (u njezinoj formi i sadržaju) i učiniti je »Pepeljugom« bogoslužja. Potrebno je istaknuti da duge propovijedi nužno ne znače da se s propovjedaonice naviješta Riječ Božja, niti su one zamjena za čitanje Riječi Božje. Možda je Pavao mogao izjednačiti svoju poruku s Riječju Božjom (1 Sol 2,13), no pitanje je koliko je današnjeg propovijedanja ljudska, a koliko Božja Riječ. Potrebno je dati mjesta za cjelovitost biblijske poruke, a to se može postići ako će propovjednici biti prisiljeni da se odmaknu od svojih omiljenih tema. Potrebno je u bogoslužjima naći mjesta za slaviti Boga za sva njegova djela u povijesti, a ne samo za križ, jer Evanđelje nije samo poruka o Isusovoj smrti na križu, nego i o njegovom rođenju, životu, smrti, uskrsnuću, uzašašću, njegovoj trenutnoj vladavini i drugom dolasku. Ili kao što to kaže jedna pjesma »It's all about Jesus«, a ne o tome kako mi možemo postići spasenje. U skladu s time, čini se kako liturgijske crkve, barem u ovom pogledu, rade puno bolji posao jer slave, ili barem ističu, cijelu spasenjsku povijest. I zadnja stvar, možda i najvažnija – u središtu bogoslužja treba biti Bog, a ne čovjek. Svaki dio bogoslužja treba biti u funkciji navješćivanja, otkrivanja i pokazivanja tko i kakav je Bog, što zauzvrat dovodi do vjerničkog odgovora Bogu kroz zahvalnost, proslavljanje i predanje.

Reference

- Adam, Adolf.** 1993. *Uvod u katoličku liturgiju*. Zadar: Hrvatski institut za liturgijski pastoral.
- Avsenik Nabergoj, Irena.** 2019. Od religioznega izkustva do duhovne literature Svetega pisma. *Edinost in dialog* 74/1: 213–237. <https://doi.org/10.34291/edinost/74/avsenik>.
- Bezuidenhout, Jacobus.** 2010. Liturgy and Spirituality in the Ecumenical Movement: A Systematic-Theological Evaluation. Doktorska disertacija. University of Stellenbosch.
- Bratcher, Dennis, in Robin Stephenson-Bratcher.** 2012. What is Liturgy? Evangelicals and Liturgical Worship. *The Voice: Biblical and Theological Resources for Growing Christians*. <http://www.crivoice.org/whatisliturgy.html/> (pridobljeno 30. 4. 2021).
- Crnčević, Ante.** 2005. Liturgija u susretu s neliiturgijskim oblicima kulta. *Bogoslovska smotra* 74/3: 781–805.
- Dinovo, Rebecca.** Zašto liturgija. Samo Pismo, <http://www.Samo.pismo.com/2012/05/zasto-liturgija-rebecca-dinovo.html/> (pridobljeno 30. 4. 2021).
- Ducan, Ligon.** 2009. Responses to Timothy C.J. Quill. V: *Perspectives on Christian Worship: 5 Views*. Nashville: Broadman and Holman Publishers.
- Ferguson, Michelle.** 2007. Anabaptist Liturgy: An Oxymoron? *Direction* 36/1: 5–19.
- Jambrek, Stanko.** 2007. *Leksikon evanđeoskog kršćanstva*. Zagreb: Bogoslovni institut i Prometej.
- Lawrence, Michael, in Mark Denver.** 2009. Responses to Timothy C.J. Quill. V: *Perspectives on Christian Worship: 5 Views*. Nashville: Broadman and Holman Publishers.
- Martin, Ralph P.** 1989. Patterns of Worship in New Testament Churches. *Journal for the Study of the New Testament* 37: 59–85.
- . 1994. *The Worship of God*. Grand Rapids: Wm. B. Eerdmans Publishing Company.
- Meyers, Ruth A.** 2010. Missional Church, Missional Liturgy. *Theology Today* 67: 36–50.
- Payne, Ernest A.** 1965. The Free Church Tradition and Worship. *Baptist Quarterly* 21/2: 51–63.
- Pažin, Zvonko.** 2007a. *Povijest liturgije*. Nacrt predavanja. Đakovo: KBF.
- . 2007b. *Teologija liturgije*. Nacrt predavanja. Đakovo: KBF.
- Quill, Timothy C. J.** 2009. Liturgical Worship. V: *Perspectives on Christian Worship: 5 Views*. Nashville: Broadman and Holman Publishers.
- Schmit, Clayton J.** 2009. *Sent and Gathered: A Worship Manual for the Missional Church*. Grand Rapids: Baker Academic.
- Segler, Franklin M., in Randall Bradley.** 2006. *Christian Worship: Its Theology and Practice*. Nashville: B&H Academic.
- Snyder, Graydon F., in Doreen M. McFarlane.** 2005. *The People are Holy: the History and Theology of Free Church Worship*. Macon: Mercer University Press.
- Watkins, Keith.** 1962. Liturgy and the Free Church: Renewal by Word and Sacrament. *Encounter* 23/2: 196–203.
- White, James F.** 1983. Recent Developments in Worship. *Review & Expositor* 80/1: 19–31.
- . 1986. The Missing Jewel of the Evangelical Church. *The Reformed Journal* 36/6: 11–16.
- . 2008. Worship 4. *The Encyclopedia of Christianity*, vol. 5. Grand Rapids; Leiden: Wm. B. Eerdmans Publishing Company; Brill.
- Wilson, Paul Scott.** 1999. *The Four Pages of the Sermon*. Nashville: Abingdon Press.
- Wilt, Dan.** 2009. Responses to Timothy C.J. Quill. V: *Perspectives on Christian Worship: 5 Views*. Nashville: Broadman and Holman Publishers.

Wright, N. T. 2002. Freedom and Framework, Spirit and Truth: Recovering Biblical Worship. *Studia Liturgica* 32/2: 176–195. <https://ntwrightpage.com/2016/04/05/freedom-and-framework-spirit-and-truth-recovering-biblical-worship-2/> (prijeto 30. 4. 2021).

Znanstvena knjižnica 69

Roman Globokar

Vzgojni izzivi šole v digitalni dobi

Monografija predstavi vpliv digitalnih medijev na celosten razvoj otrok in mladih. Izpostavi poudarke sodobne kulture (hitre spremembe, provizoričnost, globalnost, virtualnost itd.) in predlaga vrednote, ki naj bi jih spodbujala šola digitalne dobe (samospoštovanje, čustvena vzgoja, kritično mišljenje, kreativnost, skupnost). Del celostne vzgoje je tudi poznavanje religij, zato avtor zagovarja uvedbo nekonfesionalnega religijskega pouka za vse učence v slovenskih javnih šolah. Ob koncu predstavi rezultate dveh obsežnih raziskav o katoliškem šolstvu pri nas.

Ljubljana: Teološka fakulteta, 2019. 247 str.

ISBN 978-961-6844-74-1, 10 €

Knjigo lahko naročite na naslovu:

TEOF-ZALOŽBA, Poljanska 4, 1000 Ljubljana;

e-naslov: zalozba@teof.uni-lj.si